

ISSN 2307–7778

Періодичне видання

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Серія:

ІСТОРІЯ

Випуск 1

Частина 2

ТЕРНОПІЛЬ

2018

УДК 93
ББК 63
Н 34

Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. Вип. 1. Ч. 2. 190 с.

Друкується згідно з рішенням Вченої ради Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка від 24 квітня 2018 р. (протокол № 11).

Головний редактор

Іван Зуляк

- доктор історичних наук, професор

Редакційна колегія:

Микола Алексієвець

- доктор історичних наук, професор

Леся Алексієвець

- доктор історичних наук, професор

Микола Бармак

- доктор історичних наук, професор

Лев Баженов

- доктор історичних наук, професор

Елла Бистрицька

- доктор історичних наук, професор

Владімеж Бонусяк

- доктор історичних наук, професор (Польща)

Петро Брицький

- доктор історичних наук, професор

Вацлав Вежбенець

- доктор історичних наук, професор (Польща)

Олександр Добржанський

- доктор історичних наук, професор

Степан Качараба

- доктор історичних наук, професор

Андрій Кліш

- кандидат історичних наук, доцент
(заступник головного редактора)

Павло Коріненко

- доктор історичних наук, професор

Микола Литвин

- доктор історичних наук, професор

Карел Марек

- доктор історичних наук, професор (Чехія)

Микола Москалюк

- доктор історичних наук, професор

Ігор Пилипів

- доктор історичних наук, професор

Олексій Сухий

- доктор історичних наук, професор

Сильвестр Чопик

- доктор історичних наук, професор (Польща)

Рецензенти:

Ігор Дацків

- доктор історичних наук, професор

Олег Малярчук

- доктор історичних наук, професор

Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія затверджено наказом Міністерства освіти і науки України № 747 від 13. 07. 2015 р. і включено до Переліку наукових фахових видань України.

У збірнику наукових праць історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка та інших вузів України друкуються матеріали оригінальних досліджень, що охоплюють широке коло проблем історії України, української історичної біографістики, всесвітньої історії, джерелознавства й історіографії, історії культури, а також уміщено методологічні проблеми наукових досліджень, рецензії та огляди.

Для науковців, краєзнавців, викладачів, аспірантів, магістрантів та студентів, усіх, хто цікавиться історією України та зарубіжних країн.

Збірник включений до міжнародної наукометричної бази РІНЦ (договір № 106–03/2014 від 3 березня 2014 р.). Видання індексується Google Scholar. Статті збірника прирівнюються до публікацій у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз відповідно до вимог наказу МОН України від 17 жовтня 2012 р. № 1112 (зі змінами, внесеними наказом МОН України від 03. 12. 2012 р. № 1380).

*Редакційна колегія публікує матеріали, не завжди поділяючи погляди їх авторів.
 За зміст публікацій, достовірність фактів, цитат тощо відповідальність несуть автори.*

© Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2018

УДК 215.001.8 «20» (477)

Наталія Семергей

**РЕЛІГІЄЗНАВЧА ДУМКА УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО
ВІДРОДЖЕННЯ ПОЧАТКУ XX СТ.: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ**

У статті представлено огляд і розкрито основні рівні наукового дослідження релігієзнавчої спадщини діячів українського національно-культурного відродження початку XX ст. в новітньому історіографічному дискурсі. Автором зазначено, що сучасні вчені в галузі українознавства зосереджуються на висвітленні релігієзнавчих поглядів таких тогочасних діячів, як О. Бочковський, В. Винниченко, М. Грушевський, В. Литинський, О. Лотоцький, І. Огієнко, А. Річинський, М. Шаповал, звертають увагу на розкриття їхнього бачення сутності релігії, особливостей її взаємодії з культурними, соціальними, суспільно-політичними та національними феноменами, аналізують внесок тогочасних мислителів у процес обґрунтування, ідейного зрощення та інституційного оформлення українського православ'я. Виокремлено п'ять історіографічних рівнів наукового вивчення української релігієзнавчої думки початку XX ст.: теоретико-методологічний, антолого-синтетичний, персоналістичний, енциклопедично-узагальнюючий, екстраполяційно-інтерпретаційний, наведено їхні присутні характеристики та предметні сфери. Зроблено висновок про роль і значення української релігієзнавчої спадщини початку XX ст. для сучасних націєтворчих та державотворчих процесів в Україні.

Ключові слова: історіографія, релігієзнавча думка, українське національно-культурне відродження, українознавство, релігія, церква.

Складна, суперечлива та багатогранна взаємодія свідомості та буття, ідеї та практики, визнання пріоритетності кожної з них для розвитку людства складають сутність одного із найголовніших питань, що турбувало суспільство в усі періоди його існування. Вирішення цієї проблеми, очевидно, лежить у площині взаємодоповнюваності та взаємозбагачення, зміни ролей ідеї та практики залежно від конкретних ситуацій часу і простору. Яскравою ілюстрацією такого стану речей був розвиток релігієзнавчої думки в добу українського національно-культурного відродження початку XX ст., обсяг, розмах і зміст якого підготував необхідні ідейно-теоретичні та світоглядно-філософські умови, а також запропонував ідейно-релігійне обґрунтування державотворчих змагань Української революції 1917–1920 рр. Вплив релігієзнавчих ідей, візій і поглядів мислителів того часу відчувається і сьогодні, а необхідність їхньої інтерпретації зумовлена гостротою питання щодо долі та перспектив розвитку Українського православ'я.

Українська релігієзнавча спадщина початку XX ст. представлена іменами державно-політичних, громадських та церковних лідерів, а також діячів науки та культури. З-поміж них М. Боголюбов, О. Бочковський, В. Винниченко, М. Грушевський, В. Липинський, О. Лотоцький, І. Огієнко, М. Постнов, А. Річинський, М. Шаповал та інші. Аналіз та осмислення їхніх релігійних поглядів та інтерпретацій, кожного в різній мірі, представлені загалом репрезентативно. Натомість історіографічне узагальнення цього напрямку соціогуманітарних студійовань не набуло належної уваги вчених. Окремі історіографічні огляди тезового порядку містяться у дослідженнях, що присвячені релігійним аспектам українського національно-культурного відродження. Це праці Л. Кондратика [1], Я. Калакури [2], В. Сарбея [3], В. Климова [4], А. Колодного [4], В. Ульяновського, С. Плохія, О. Крижанівського [5] та інших [6–10]. Відтак відсутність комплексної історіографічної синтези, у якій було б розглянуто сучасні підходи до аналізу релігієзнавчої спадщини діячів українського національно-культурного відродження початку XX ст. як цілісного, особного та самобутнього явища, а також гострота та дискусійність релігійних питань у сучасному житті обумовили актуальність і доцільність запропонованої статті. Окрім того, її академічна затребуваність обумовлена, також, потребами розвитку нових теоретико-методологічних засад і наукового методу української національної історіографії, яка у наш час набуває нових, суспільно-значущих і цивілізаційних функцій, рухається у напрямі подолання радянських штампів та стереотипів, ерозії штучності та інструменталізму, особливо щодо вивчення питань, зміст яких пов'язаний із церковно-релігійною та сакральною сферами життя суспільства.

Мета дослідження – представити огляд, проаналізувати зміст і розкрити основні рівні сучасного наукового дослідження релігієзнавчої спадщини діячів українського національно-культурного відродження початку XX ст.

Відомо, що в сучасному українознавстві події та явища української історії XIX – початку XX ст. розглядаються як українське національно-культурне відродження, що становило стрижень

тодішнього історичного процесу в усіх його проявах, зокрема духовному та культурно-релігійному. Український національний рух характеризувався культурно-духовним відродженням суспільства, яке заклало підвалини організаційної консолідації українських сил для боротьби за державно-національне відродження [11, с. 157, 180]. Невід'ємним складником духовно-культурного відродження на початку ХХ ст. був розвиток релігієзнавчої думки. Коло питань, що цікавили мислителів було надзвичайно широким: поняття та основні характеристики релігії, зміст християнських і нехристиянських релігійних доктрин, співвідношення релігії із соціальним, культурним і політичним життям, уявлення про церкву як форму релігійної організації, феномен національної церкви тощо. Відтворення змісту релігієзнавчих ідей, уявлень та інтерпретацій тогочасних мислителів на сьогодні набуло наукового оформлення в чималому масиві історичних, релігієзнавчих і культурологічних синтез, аналіз яких дає підстави виокремити історіографічні рівні вивчення української релігієзнавчої думки початку ХХ ст.

Перший рівень – теоретико-методологічний, представники якого запропонували обґрунтування сучасних наукових підходів та методологічних стратегій осмислення релігієзнавчої спадщини діячів українського національно-культурного відродження початку ХХ ст. Це студії таких учених, як І. Гирич, А. Киридон, А. Колодний, Л. Кондратик, П. Кралюк, В. Любашенко, В. Пащенко, О. Саган, О. Сарбей, Л. Тимошенко, О. Турій, В. Ульяновський, Л. Филипович, П. Яроцький та інші. Дослідники підкреслюють важливість дотримання принципів об'єктивності, всебічності, системності, позаконфесійності та світоглядного плюралізму, звертають увагу на те, що дослідження релігієзнавчої спадщини початку ХХ ст. дає підстави стверджувати безперервність українського академічного релігієзнавства, теоретичні основи якого були закладені у другій половині ХІХ століття (Т. Шевченко, М. Драгоманов, О. Потебня, І. Франко).

Другий історіографічний рівень – антолого-синтетичний, на якому репрезентовано цілісний, системний і компаративний аналіз релігієзнавчої думки українського національного відродження початку ХХ століття, представлено та обґрунтовано уявлення про її специфічний і самобутній зміст, вагоме місце в історії розвитку українського вчення про релігію. Антолого-синтетичний рівень представлений працями Л. Кондратика [1], Л. Рабаданової [7], В. Балуха [6] та інших. Учені зазначають, що виокремлення творчої спадщини чільних представників українських національних змагань початку ХХ століття в окремий етап історії релігієзнавства, обумовлений системним баченням тогочасними мислителями змісту та шляхів розв'язання основних релігієзнавчих проблем, з-поміж яких – релігієзнавчі теорії, взаємозв'язок релігії та буття, концепція українського християнства (М. Грушевський), обґрунтування поняття «Українського Православ'я» (А. Річинський) тощо.

Відтворенню релігійних візій і релігієзнавчих інтерпретацій тогочасних громадсько-політичних лідерів і діячів культури присвячений третій – персоналістичний рівень історіографічного дискурсу. У ньому об'єднано студії про релігієзнавчі вчення М. Грушевського, О. Лотоцького, В. Липинського, І. Огієнка, А. Річинського, М. Шаповала.

Одними з найдосліджуваних питань релігієзнавчої спадщини початку ХХ ст. можна вважати феномен релігії у творчій спадщині Михайла Грушевського (1866–1934 рр.) – українського вченого, державотворця, громадського і політичного діяча. Аналізові його релігієзнавчих ідей, зміст яких був розлого представлений у багатотомній «Історії України-Руси», працях «Історія української літератури», «Культурно-національний рух на Україні в XVI–XVII віці», «З історії релігійної думки на Україні», присвятили дослідження Л. Винар, О. Прицак, І. Паславський, А. Колодний, І. Гирич, В. Ульяновський, В. Масненко, В. Ластовський, О. Кондратик, Л. Кондратик, О. Домбровський та інші.

Вагомий внесок у відтворення змісту релігієзнавчих ідей М. Грушевського належить О. Кондратик, яка підготувала дисертаційне дослідження «Феномен релігії у філософії історії М.С. Грушевського». Учена зазначала, що М. Грушевський запропонував концепцію українського християнства, яке, на думку мислителя, інтегрувало елементи магічно-натуралістичної, християнської і нехристиянської релігій [8, с. 7]. Про зміст грушевськівської концепції українського християнства говорив у своїх дослідженнях й Л. Кондратик. Він зауважував, що на думку М. Грушевського, християнство відіграло позитивну роль у державотворчих процесах, адже утверджувало універсальні цінності, як основу вищих культурних проявів людства [1, с. 26–27]. Л. Кондратик звертав увагу й на те, що за М. Грушевським народ постає соціальною опорою церкви, утворює «православну суспільність» та «православне громадянство», від яких залежить характер та способи організації церкви [1, с. 24].

Цінними для розуміння релігієзнавчої спадщини М. Грушевського стали студії І. Гирича та В. Ульяновського [12], у яких вчені підкреслили, що проблеми релігії, церкви та їхнього впливу на національне і державне життя народу займали особіне місце в історіософських і суспільствознавчих рефлексіях М. Грушевського.

Аналізуючи ідеї М. Грушевського щодо релігії, сучасні вчені звертають увагу на їхній політичний контекст. М. Грушевський у своїх поглядах на місце релігії та церкви в житті українського суспільства виходив із розуміння Церкви як засобу державницької або антидержавницької політики [13, с. 24].

Релігієзнавчим ідеям Олександра Лотоцького (1870–1939 рр.) – історика Церкви, вченого, громадсько-політичного діяча, міністра ісповідань Гетьманату Павла Скоропадського присвячені праці В. Ульяновського [14], В. Швидкого [15], Л. Кондратика [16] та інших. Учені звертали увагу на модель взаємин держави і Церкви, запропоновані О. Лотоцьким. Її зміст полягав у зближенні державно-церковних інтересів шляхом включення проблем Церкви у сферу державної політики. Зміст відповідних релігієзнавчих міркувань О. Лотоцького відтворено у «Законі про Верховну Владу в Українській Автокефальній Православній Миротворчій Церкві» (1 січня 1919 р.), положення якого заклали основи автокефалії Української Православної Церкви [15, с. 67, 69]. Історики підкреслюють, що О. Лотоцький у своїх богословських догматично-канонічних рефлексіях вагомого значення надавав народу як зовнішній опорі Церкви [16, с. 140], наголошують на його переконаннях про тісне переплетіння церковних, державних, громадянських і національних інтересів [14, с. 36].

Окреме місце в наукових пошуках сучасних учених належить релігієзнавчій спадщині В'ячеслава Липинського (1882–1931 рр.) – видатного історика та суспільно-політичного діяча. Виокремлення та аналіз її положень був предметом досліджень таких учених, як Л. Кондратик [17–19], О. Бучма [20], С. Кагамлик [21], Ю. Марченко [22], І. Передерій та інших. Дослідники зазначають, що релігієзнавчі пошуки В. Липинського були тісно пов'язані із містицизмом. Релігія, на думку мислителя, є формою містицизму, ірраціональною вірою в Бога. У той же час, релігія уможливорює досконалі форми соціального і морального життя, є чинником активізації людської діяльності [18, с. 50–51]. Як стверджують історики, згідно із релігієзнавчою концепцією В. Липинського, є три типи взаємин між Церквою і державою. Перший – партнерські, другий – делегування частини повноважень світської влади церковній, третій – антагоністичне відокремлення Церкви від держави [20, с. 85]. Ці типи державно-церковних відносин відповідають трьом типам організації соціального життя: охлократія, демократія, класократія [1, с. 21].

Особливе місце в сучасному науковому дискурсі належить вивченню релігієзнавчих ідей і практик Івана Огієнка (1882–1972 рр.) – ученого, церковного, державного, громадського діяча, літературознавця, ректора, православного митрополита та історика Української Церкви [24]. Це такі дослідники, як В. Ляхоцький, І. Тюрменко [23], М. Тимошик [24], З. Тіменик [25–26], А. Марушкевич [27], І. Преловська [28], Є. Сохацька та інші. У центрі їх уваги – релігієзнавча думка І. Огієнка, його наукові підходи до дослідження історії української церкви, розуміння релігії у контексті христocентризму та апології православ'я. Учені підкреслюють, що відповідно до концепції І. Огієнка, церква є національною за змістом і характером своєї діяльності, а народ – провідною силою церковного життя.

Значну увагу приділили сучасні вчені дослідженню релігієзнавчого спадку Арсена Річинського (1892–1956 рр.) та Микити Шаповала (1882–1932 рр.). Ідейно-релігійну спадщину першого розглядають у контексті обґрунтування поняття «Українське православ'я», визначення його культурно-історичних і духовно-релігійних характеристик. Натомість творчий спадок М. Шаповала аналізується у координатах раціонально-матеріалістичного підходу, адже вчений уважав, що із зростанням впливу науки та культури, значення церкви елімінується [29, с. 112].

Четвертий рівень історіографічних досліджень – енциклопедично-узагальнюючий. В об'єднаних у ньому студіях представлено науковий зріз, здійснено систематизацію та запропоновано оцінку релігієзнавчого спадку українських мислителів початку ХХ ст. Енциклопедично-узагальнюючий рівень засвідчений працями Я. Калакури, О. Рафальського, М. Юрія, В. Литвина, В. Іванишина, М. Поповича, М. Рибачука, П. Радька та інших. Учені експлікують есенційні характеристики поглядів українських діячів початку ХХ ст. на релігію, особливості її функціонування, місце та значення у житті народу, націєтворчих та державотворчих процесах.

П'ятий рівень сучасних досліджень української релігієзнавчої спадщини початку ХХ ст. – екстраполяційно-інтерпретаційний дискурс, у якому аналіз релігієзнавчого теоретизування представників українського національного відродження початку ХХ століття здійснено у контексті сучасних викликів цивілізаційного, релігійного і церковного змісту. Науково-історичний наратив у такому дискурсі формується релігієзнавчими висновками, моделюваннями та проєкціями, що запропоновані у проаналізованих історичних студіях. Історики підкреслюють, що релігієзнавчі пошуки початку ХХ ст. містять відповіді на ті питання інституціонування українського православ'я, що сьогодні набувають особливої ваги, подекуди загострюються та спричиняють суспільну дезінтеграцію.

Отже, аналіз сучасного історіографічного дискурсу засвідчує значну увагу вчених-істориків до вивчення релігієзнавчої думки українського національно-культурного відродження початку ХХ ст. Наукові пошуки дають змогу констатувати, що тогочасні мислителі, церковні та громадські діячі запропонували нові підходи до вирішення релігієзнавчих проблем. З-поміж них – обґрунтування культурно-історичного змісту українського православ'я, висвітлення генези народного християнства, розгляд соціальних, культурних, політичних і громадянських аспектів функціонування та оприсутнення релігії тощо. Учені єдині у думці про те, що релігієзнавча спадщина початку ХХ ст. була органічним складником українського національно-культурного відродження та відіграла вагомий роль в підготовці широкого релігійного підґрунтя формування української державності початку ХХІ ст.

Список використаних джерел

1. Кондратик Л. Й. Філософсько-соціологічний аналіз релігієзнавчої спадщини діячів українського національного Відродження початку ХХ століття: автореф. дис. ... д-ра філос. наук: 09.00.11 «Релігієзнавство». Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. К., 2005. 40 с.
2. Калакура Я. С., О. О. Рафальський О. О., Юрій М. Ф. Ментальний вимір української цивілізації. К.: Генеза, 2017. 560 с.
3. Сарбей В. Г. Національне відродження України. К.: Вид. дім «Альтернативи», 1999. 336 с.
4. Релігієзнавство України: в 2 кн. Кн. І: Релігієзнавча думка України другого тисячоліття / за ред. В. Климова, А. Колодного. К.: Українська асоціація релігієзнавців, 2013. 439 с.
5. Крижанівський О., Плохій С. Історія церкви та релігійної думки в Україні: навч. посіб.: у 3 кн. Кн. 3: Кінець XVI – середина XIX століття. [Б. м.]: [Б. в.], 1994. 335 с.
6. Філософсько-богословська спадщина мислителів XVII–XX ст.: колект. монографія / за наук. ред. В. О. Балуха. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. 312 с.
7. Рабаданова Л. В. Релігієзнавчі ідеї в філософсько-освітній спадщині мислителів Київської Духовної Академії (другої половини XIX – початку XX століття): автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.11 «Релігієзнавство». Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. К., 2014. 16 с.
8. Кондратик О. В. Феномен релігії у філософії історії М. С. Грушевського: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.11 «Релігієзнавство». Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. К., 1999. 21 с.
9. Рибачук М. Ф., Уткін О. І., Кирюшко М. І. Національне відродження і релігія. К.: Асоціація «Україно», 1995. 208 с.
10. Церква і національне відродження / редкол.: І. Ф. Курас (голова), А. Л. Зінченко, М. В. Попович, М. Ф. Рибачук та ін. К.: Ін-т нац. відносин і політології АН України, 1993. 408 с.
11. Історія України: навч.-метод. посіб. / В. М. Литвин, А. Г. Слюсаренко та ін. К.: Знання-Прес, 2006. 460 с.
12. Гирич І., Ульяновський В. Релігія та церква в житті та творчості Михайла Грушевського // М. Грушевський. Духовна Україна (Збірка творів) / упоряд. та додатки І. Гирича, О. Дзюби, В. Ульяновського. К.: Либідь, 1994. С. 521–544.
13. Ластовський В. Михайло Грушевський про православну церкву в Україні наприкінці XVII – у XVIII ст. // Український історик. 2004. С. 34–24.
14. Ульяновський В. І. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Гетьманату Павла Скоропадського): навч. посіб. К.: Либідь, 1997. 320 с.
15. Швидкий В. Діяльність О. Г. Лотоцького у вирішенні проблеми Української церкви (1917–1919 рр.) // Етнічна історія народів Європи. 2000. Вип. 4. С. 65–70.
16. Кондратик Л. Олександр Лотоцький про народ як активний чинник церковного життя // Філософські обрії. 2003. № 10. С. 138–141.
17. Кондратик Л. Й. Релігієзнавча концепція В'ячеслава Липинського: монографія. Луцьк: Надстир'я, 2002. 260 с.
18. Кондратик Л. Внесок В'ячеслава Липинського у скарбницю українського релігієзнавства // Релігія та Соціум. 2015. № 3 (19). С. 49–55.
19. Кондратик Л. Михайло Грушевський і В'ячеслав Липинський про вплив реформаційних ідей на українську суспільність та організаційні форми релігійного життя // Релігія та соціум: міжнар. часопис. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2017. № 2 (26). С. 69–75.
20. Бучма О. Становлення політології релігії як галузі академічного релігієзнавства // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2007. Вип. 36. С. 82–90.
21. Кагамлик С. Релігійний чинник інтеграції українського суспільства в оцінці В. Липинського та сучасних дослідників // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2008. № 12. С. 36–38.
22. Марченко Ю. Релігія і церква в історії України: погляд В. Липинського // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія». Вип. 14: Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика. К., 2008. С. 193–197.
23. Тюрменко І. І. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) // Історіографічні дослідження в Україні: зб. Інституту історії України НАН України. 2002. Вип. 12. С. 458–508.
24. Тимошик М. Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і Українське Відродження URL:<http://national.org.ua/library/ohijenko.html>. (дата звернення: 01.02.2018).
25. Тіменик З. Історіософія православної автокефальності у творчій спадщині Івана Огієнка (Митрополита Іларіона): автореф. дис. ... канд. філос. наук. К., 1997. 20 с.
26. Тіменик З. І. Взаємозв'язок філософсько-релігійних ідей в інтерпретації митрополита Іларіона (Огієнка) і його сучасників: історико-культурний контекст // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: наук. зб. Кам'янець-Подільськ: Кам'янець-Подільський держ. ун-т, 2016. Вип. XIII. С. 336–338.
27. Марушкевич А. А. Науково-педагогічна спадщина Івана Огієнка в контексті розвитку національної освіти і виховання в Україні: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. К., 2004. 402 арк.
28. Преловська І. М. Церковне питання в епістолярній спадщині Івана Огієнка // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: наук. зб. Кам'янець-Подільськ: Кам'янець-Подільський держ. ун-т, 2008. С. 167–177.
29. Кондратик Л. Релігія у спадщині Микити Шаповала // Українське релігієзнавство. 2004. №1 (29) С. 103–113.

References

1. Kondratyuk, L. J. (2005). *Filosofsko-sociologichnyj analiz religijnezhavchoi spadshhyny dijachiv ukrainskogo nacionalnogo Vidrozhennja pochatku XX stolittja* [Philosophical and Sociological Analysis of the Religious Heritage of the Ukrainian National Renaissance at the Beginning of the Twentieth Century]. Kiev: In-t filosofii imeni G. S. Skovorody NAN Ukrainy, 40 [in Ukrainian].
2. Kalakura, Ja. S., Rafalskyj, O. O., & Jurij, M. F. (2017). *Mentalnyj vymir ukrainskoi cyvilizacii* [The Mental Dimension of Ukrainian Civilization]. Kiev: Geneza, 560 [in Ukrainian].
3. Sarbej, V. G. (1999). *Nacionalne vidrozhennja Ukrainy* [National Revival of Ukraine]. Kiev: Vyd. dim «Alternatyvy», 336 [in Ukrainian].
4. Klymov, V., & Kolodnuy, A. (Eds.) (2013). *Religijnezhavstvo Ukrainy. Religijnezhavcha dumka Ukrainy drugogo tysjacholittja* [Religious Studies of Ukraine. Religious Thought of Ukraine of the Second Millennium]. Kiev: Ukrainska asociacija religijnezhavciv, 439 [in Ukrainian].
5. Kryzhanivskyj, O., & Plohij, S. (1994). *Istoriya cerkvy ta religijnoi dumky v Ukraini. Kn. 3: Kinec XVI – seredyna XIX stolittja* [History of the Church and Religious Thought in Ukraine Book 3: The End of the XVI th – the middle of the XIX th Century]. N.p., 335 [in Ukrainian].
6. Baluh, V. O. (Eds.) (2013). *Filosofsko-bogoslovska spadshhyna myslyteliv XVII-XX st.* [Philosophical and Theological Heritage of Thinkers of the XVII th and XX th Centuries]. Chernivci: Cherniveckyj nac. un-t, 312 [in Ukrainian].
7. Rabadanova, L. V. (2014). *Religijnezhavchi idei v filosofsko-osvitnij spadshhyni myslyteliv Kyivskoi Duhovnoi Akademii (drugoi polovyny XIX – pochatku XX stolittja)* [Religious Ideas in the Philosophical and Educational Heritage of the Thinkers of the Kiev Theological Academy (Second Half of the XIX th and XX th Centuries)]. Extended abstract of Candidate's thesis. Kiev: Nac. ped. un-t im. M. P. Dragomanova, 16 [in Ukrainian].
8. Kondratyuk, O. V. (1999). *Fenomen religii u filosofii istorii M. S. Grushevskogo* [The Phenomenon of Religion in the Philosophy of History M. S. Hrushevsky]. Extended abstract of Candidate's thesis. Kiev: In-t filosofii imeni G. S. Skovorody NAN Ukrainy, 21 [in Ukrainian].
9. Rybachuk, M. F., Utkin, O. I., & Kyrjushko, M. I. (1995). *Nacionalne vidrozhennja i religija* [National Renaissance and Religion]. Kiev: Asociacija «Ukraino», 208 [in Ukrainian].
10. Kuras, I. F. (Eds.) (1993). *Cerkva i nacionalne vidrozhennja* [Church and National Renaissance]. Kiev: In-t nac. vidnosyn i politologii AN Ukrainy, 408 [in Ukrainian].
11. Lytvyn, V. M., & Sljusarenko, A. G. (Eds.) (2006). *Istoriya Ukrainy* [History of Ukraine]. Kiev: Znannja-Pres, 460 [in Ukrainian].
12. Gyrych, I., & Uljanovskij, V. (1994). *Religija ta cerkva v zhytti ta tvorchosti Myhajla Grushevskogo* [Religion and Church in the Life and Work of Mikhail Hrushevsky]. *Duhovna Ukraina (Zbirka tvoriv) – Spiritual Ukraine (Collection of Works)*. Kiev: Lybid, 521–544 [in Ukrainian].
13. Lastovskyj, V. (2004). *Myhajlo Grushevskij pro pravoslavnu cerku v Ukraini naprykinci XVII – u XVIII st.* [Mykhailo Hrushevsky about the Orthodox Church in Ukraine in the late XVII – XVIII centuries]. *Ukrainskij istoryk – Ukrainian Historia*, 34–24 [in Ukrainian].
14. Uljanovskij, V. I. (1997). *Cerkva v Ukrainiskij Derzhavi 1917–1920 rr. (doba Getmanatu Pavla Skoropadskogo)* [Church in the Ukrainian State of 1917–1920 (the day of the Hetmanate of Pavlo Skoropadsky)]. Kiev: Lybil, 320 [in Ukrainian].
15. Shvydkyj, V. (2000). *Dijalnist O. G. Lotockogo u vyryshenni problemy Ukrainskoi cerkvy (1917–1919 rr.)* [Activities of O. G. Lototsky in Solving the Problem of the Ukrainian Church (1917–1919)]. *Etnichna istorija narodiv Jevropy – Ethnic history of the peoples of Europe*, 4, 65–70 [in Ukrainian].
16. Kondratyuk, L. (2003). *Oleksandr Lotockyj pro narod jak aktyvnyj chynnyk cerkovnogo zhyttja* [Oleksandr Lototsky about the People as an Active Factor in Church Life]. *Filosofski obrii – Philosophical Horizons*, 10, 138–141 [in Ukrainian].
17. Kondratyuk, L. J. (2002). *Religijnezhavcha koncepcija Vjacheslava Lypynskogo* [Religious Concept of Vyacheslav Lipinsky]. Luck: Nadstyrja, 260 [in Ukrainian].
18. Kondratyuk, L. (2015). *Vnesok Vjacheslava Lypynskogo u skarbnycu ukrainskogo religijnezhavstva* [Viacheslav Lipinsky's Contribution to the Treasury of Ukrainian Religious Studies]. *Religija ta Socium – Religion and Society*, 3 (19), 49–55 [in Ukrainian].
19. Kondratyuk, L. (2017). *Myhajlo Grushevskij i Vjacheslav Lypynskij pro vplyv reformatyjnih idej na ukrainsku suspilnist ta organizacijni formy religijnogo zhyttja* [Mykhailo Hrushevsky and Vyacheslav Lipinsky on the Influence of Reformational Ideas on Ukrainian Society and Organizational Forms of Religious Life]. *Religija ta Socium – Religion and Society*, 2 (26), 69–75 [in Ukrainian].
20. Buchma, O. (2007). *Stanovlennja politologii religii jak galuzi akademichnogo religijnezhavstva* [Formation of the Political Science of Religion as a Branch of Academic Religious Studies]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnyh i etnonacionalnyh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy – Scientific notes of the Institute of Political and Ethnonational Studies to them. I. F. Kuras, National Academy of Sciences of Ukraine*, 36, 82–90 [in Ukrainian].
21. Kagamlyk, S. (2008). *Religijnyj chynnyk integracii ukrainskogo suspilstva v ocinci V. Lypynskogo ta suchasnyh doslidnykiv* [Religious Factor in the Integration of Ukrainian Society in the Evaluation of V. Lypynsky and Contemporary Researchers]. *Visnyk Kyivskogo nacionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka – Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 12, 36–38 [in Ukrainian].
22. Marchenko, Ju. (2008). *Religija i cerkva v istorii Ukrainy: pogljad V. Lypynskogo* [Religion and Church in the History of Ukraine: the View of V. Lipinsky]. *Visnyk Kyivskogo nacionalnogo lingvistychnogo universytetu Serija «Istoriya, ekonomika, filosofija» – Bulletin of the Kiev National Linguistic University. Series «History, Economics, Philosophy»*, 14, 193–197 [in Ukrainian].
23. Tjurmenko, I. I. (2002). *Ivan Ogijenko (Mytropolyt Ilarion)* [Ivan Ogienko (Metropolitan Ilarion)]. *Istoriografichni doslidzhennja v Ukraini: zb. Instytutu istorii Ukrainy NAN Ukrainy – Historiographical studies in Ukraine: Sb. Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 12, 458–508 [in Ukrainian].
24. Tymoshyk, M. *Mytropolyt Ilarion (Ivan Ogijenko) i Ukrainske Vidrozhennja* [Metropolitan Ilarion (Ivan Ogienko) and Ukrainian Renaissance]. Retrieved from <http://national.org.ua/library/ohijenko.html> [in Ukrainian].
25. Timenyk, Z. (1997). *Istorijsofija pravoslavnoi avtokefalnosti u tvorchij spadshhyni Ivana Ogijenka (Mytropolyta Ilariona)* [The historiography of Orthodox autocephalousism in the creative heritage of Ivan Ogienko (Metropolitan Ilarion)]. Extended abstract of

Candidate's thesis. Kiev, 20 [in Ukrainian]. 26. Timenyk, Z. I. (2016). Vzájemovzťahy filozofsko-religijnych idej v interpretácii mytroflyta Ilariona (Ogijenka) i joho suchasnykiv: istoryko-kulturnyj kontekst [The Relationship Between Philosophical and Religious Ideas in the Interpretation of Mitroplit Hilarion (Ohienko) and His Contemporaries: Historical and Cultural Context]. Ivan Ogijenko i suchasna nauka ta osvita – Ivan Ogienko and Modern Science and Education. Kam'janec-Podilsk: Kam'janec-Podilskyj derzh. un-t, XIII, 336–338 [in Ukrainian]. 27. Marushkevych, A. A. (2004). Naukovo-pedagogichna spadshhyna Ivana Ogijenka v konteksti rozvytku nacionalnoi osvity i vyhovannja v Ukraini [The Scientific and Pedagogical Heritage of Ivan Ogienko in the Context of the Development of National Education and Education in Ukraine]. Extended abstract of Doctor's thesis. Kiev: Kyivskyj nacionalnyj un-t im. Tarasa Shevchenka, 402 [in Ukrainian]. 28. Prelovska, I. M. (2008). Cerkovne pytannja v epistoljarnij spadshhyni Ivana Ogijenka [Church Issues in the Epistolary Legacy of Ivan Ogienko]. Ivan Ogijenko i suchasna nauka ta osvita – Ivan Ogienko and Modern Science and Education. Kam'janec-Podilsk: Kam'janec-Podilskyj derzh. un-t, 167–177 [in Ukrainian]. 29. Kondratyuk, L. (2004). Religija u spadshhyni Mykyty Shapovala [Religion in the legacy of Nikita Shapoval]. Ukrainske religijeznavstvo – Ukrainian Religious Studies, 1 (29), 103–113 [in Ukrainian].

Natalia Semerhei

RELIGIOUS-STUDY IDEA OF UKRAINIAN NATIONAL AND CULTURAL REVIVAL OF THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY: HISTORIOGRAPHICAL ASPECT

This article provides the main levels of the scientific study of the religious heritage of the figures of the Ukrainian national and cultural revival of the early 20th century in the newest historiographic discourse. The author notes that modern scientists of Ukrainian studies concentrate on research of religious views such contemporary personality as A. Bohkovskyi, V. Vinnichenko, M. Grushevskyi, W. Lipynskyi, E. Lototskyi, I. Ogienko, A. Richynskyi, M. Shapoval, focus attention on the disclosure of their vision of the essence of religion, especially its interaction with the cultural, social, political and national phenomena, analyze the contribution of contemporary thinkers in the process of justification, ideological and institutional formalization of Ukraine Orthodoxy.

The characteristic of five levels historiographical of Ukrainian scientific study of religion idea of the early 20th century is presented, it is based on problem and thematic analysis of modern historiography: theoretical and methodological (study of modern scientific approaches and methodological strategies for understanding the problem under study) anthological and synthetic (holistic, systematic and comparative analysis of the time religious heritage), personalistic (the reproduction of religious visions and the views of concrete Ukrainian figures), encyclopedic and generalizing (scientific cut, classification and assessment of the religious heritage of Ukrainian scientists of the early 20th century), interpretative and extrapolation (analysis religious theories in the context of current challenges civilizational, religious and ecclesiastical content).

It is noted that modern scientific research of religious aspects of Ukrainian national and cultural renaissance are based on the principles of academic, detachment from any confession, objectivity and comprehensive study of the problems raised. The article concludes about the role and significance of the Ukrainian religious heritage of the early 20th century for contemporary national and state building processes in Ukraine.

Key words: historiography, religious idea, Ukrainian national and cultural revival, Ukrainian studies, religion, church.